

УДК 130.122: 37.013

doi:10.15421/171603

**Роль духовності у становленні постнекласичної освіти:
філософський аналіз**

В.Г. СЕРЕДНЯ

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м.Дніпропетровськ,
Україна**Авторське резюме**

Проблематика духовності у постнекласичній освіті актуалізується насамперед тим, що культурний занепад носить духовний характер, спряжений з руйнуванням духовних цінностей класичної культури у таких формах як втрата суб'єктності та ідентичності особистості, віртуалізація світу, відсутність культурної цілісності тощо. Розуміння людини як «духовної істоти» визначає надзвичайну актуальність проблеми духовності для постнекласичної освіти. Постнекласичне розуміння духовності на сьогодні поєднується з традиційно-модерними підходами до процесу духовного виховання. У результаті дослідження духовності у межах філософії освіти здійснюються на комплементарній основі з використанням як традиційних, так і постнекласичних підходів. Постнекласичний вимір духовності приходить переважно через утвердження випереджальних, проєктивно-моделюючих функцій освіти у постмодерному суспільстві, а також у межах концепту людиновимірності освітнього процесу, який забезпечує визначеність освіти як сфери, що продукує духовну людину у цілісному зв'язку з навколишнім світом.

Ключові слова: філософія освіти; постнекласика; духовність; розвиток; людина; постмодерн

**Role of spirituality in becoming of postnonclassical education:
philosophical analysis**

V.G. SEREDNYA

Dnipropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Dnipropetrovsk,
Ukraine**Abstract**

If the classical conditions of rationality spirituality of the individual was associated mainly with interiorizes moral Absolutes, within postneoclassical understanding it is perceived as the expansion of the boundaries of identity, deloge-empatica communication, the assertion of subject-subjective attitude to the world and the like. For philosophy of education it is particularly important that this essentially set the basic coordinates of personal development of man in the form of an extension of the anthropological boundaries on the basis of formation of such a spiritual-socio-cultural qualities as openness, sociability, creativity. One of the main problems that is discussed in modern philosophical and educational studies of spirituality is the need of combining the traditional, research-based foundations for human development in the educational process with postrecessionary ideas about the subjectivity of this process, through a combination of formal and existential reasoning in determining the most appropriate and effective ways of formation of the person as a spiritual being. Postrecession, spirituality relies on the traditional and modern education in the sense that, as she seeks to reveal to man the world in the absence of possibilities for self-knowledge at certain stages of development. However, with the development of its subject-oriented paradigm of education postrecession interpreterpath spirituality as a component of the priority development of education. Postrecession of education proves the possibility of spiritual development of man in the context of social needs, explore phenomenalist of spirituality in education as a set of probabilistic phenomena, which are determined by a variety of meanings, events, meetings of man and the world. To the fore in the post-non-classical education, therefore, out of the spiritual principles, primarily the spiritual and mental picture of the world as the basis of the orientations of individual development, the ideological basis of determination of the content of education based on the definition of spirituality as a combination of man and the world, the personal dimension of spiritual existence and the like. purpose and validity of the social influences in this process.

Keywords: philosophy of education; postnonclassic; spirituality; development; man; postmodern

**Роль духовности в становлении постнеклассического образования:
философский анализ**

В.Г. СЕРЕДНЯ

Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования,
г. Днепропетровск, Украина**Авторское резюме**

Проблематика духовности в постнеклассическом образовании актуализируется прежде всего тем, что культурный упадок носит духовный характер и сопряжен с разрушением духовных ценностей клас-

© В.Г. Середня, 2016

сической культуры в таких формах как потеря субъектности и идентичности личности, виртуализация мира, отсутствие культурной целостности и тому подобное. Понимание человека как «духовного существа» определяет чрезвычайную актуальность проблемы духовности для постнеклассического образования. Постнеклассическое понимание духовности на сегодня сочетается с традиционно-модерными подходами к процессу духовного воспитания. В результате исследования духовности в рамках философии образования осуществляются на комплементарной основе с использованием как традиционных, так и постнеклассических подходов. Постнеклассическое измерение духовности приходит в основном через утверждение опережающих, проективно-моделирующих функций образования в постмодерном обществе, а также в рамках концепта человекомерности образовательного процесса, который обеспечивает определенность образования как сферы, производящей духовного человека в целостной связи с окружающим миром.

Ключевые слова: философия образования; постнеклассика; духовность; развитие; человек; постмодерн

Постановка проблеми. Пограничний характер буття людини в умовах постмодерного суспільства одним зі своїх головних проявів має постійні зміни її духовної сфери, і проблема сталості та трансформації духовності у контексті співвідношення ролі морально-ціннісних абсолютів та мінливих екзистенціальних характеристик буттєвого середовища як детермінант духовної суті людини займає важливе місце у сучасних філософських дослідженнях. У постнекласичних підходах духовність виступає як простір та результат взаємодії детермінуючих аксіосфери людини зовнішніх соціокультурних чинників та внутрішніх інтенцій власного розвитку, і динаміка такої взаємодії визначається у процесі суб'єктної діяльності у буттєвому середовищі. Більше того, дослідники вважають, що сьогодні «духовність особистості й суспільства є проблемами національної безпеки держави» [5, с.3]. Постнекласична освіта значною мірою переживає процес свого становлення як освіта, орієнтована на формування духовності людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження духовності у контексті становлення людини у процесі освіти та виховання, комплексно й на близько до постнекласичних методологічних позицій розглядали у своїх роботах насамперед представники філософсько-релігійної думки, такі як Н. А. Бердяєв, І.А. Ільїн, В. О. Лосський, В.В. Розанов, В.С. Соловйов, С.Л. Франк, П.А. Флоренський, С.Н. Булгаков. Важливі аспекти духовного зростання у контексті поєднання внутрішнього світу людини та космосу розглянуті у роботах філософів-космістів, таких як І.Ф. Одоєвський, І.Ф. Федоров, К.Є. Цюлковський, В.І. Вернадський, А.А. Чижевський. Зростання людини розумілося ними як реалізація її свідомо-творчого начала спрямованого на трансформацію не тільки зовнішнього світу, але й власної природи у напрямку духовного становлення. Загальнометодологічною установкою в процесі такого зростання були пріоритетність свідомо-духовних сил людини, керуючий вплив стосовно матеріальних феноменів духовних сил, одухотвореність світу та людини.

Слід сказати, що їх розуміння визначеності духовності людини універсалиями добра, любові, розуміння, сходження та загалом трансцендентними цінностями одержали розвиток у багатьох

гуманістичних концепціях сучасної філософії. Вказані ідеї прослідковуються у таких фундаментальних для розвитку постнекласичної методології напрямках філософської думки, як екзистенціалізм, зокрема, в ідеях щодо можливості людини у самотворенні та самовідповідальності, а також розумінні комунікації і неявного знання, розроблених у творах М. Хайдеггера і К. Ясперса; у розумінні феноменальності раціонального, інтуїтивного й емоційно-ціннісного осягнення сенсів людського буття, обґрунтованого у роботах Х.-Г. Гадамера, П. Рікера, Ю. Хабермаса тощо.

На сьогодні проблеми філософського аналізу духовності як освітнього феномена аналізуються в численних роботах вітчизняних та російських дослідників. У роботах В.І. Гінецинського, В.І. Журавльова, В.В. Краєвського, Н. Д. Никандрова, Е.Н. Шиянова та інших проблеми духовності розглядаються як один з пріоритетних аспектів становлення гуманістичної парадигми освіти постсучасного зразка. У працях А.Я. Данилюка, О.В. Долженко, В.М. Кларіна, І.Я. Лернера, В.А. Сластьоніна, Г.П. Щедровицького та інших духовність розкривається як один з основних аспектів цілепокладання в освітніх системах та філософії освіти і виховання. Дослідження Е. П. Белозерцева, В.П. Зінченка, Г.Б. Корнетова, М.К. Мамардашвілі, А.В. Мудрика та інших інтерпретують духовність в освіті як одну зі складових культури й цивілізації епохи постмодерну, орієнтованої на утвердження унікальності людини. Наукові розвідки Б.Г. Аманьєва, А.Г. Асмолова, Е.В. Бондаревської, В.П. Зінченка, Б.С. Гершунського, О.В. Долженка та інших утверджують вирішальну роль духовності у формуванні людини як суб'єкта власної життєдіяльності й саморозвитку, характеризуючи визнання цієї настанови як основний вимір постнекласичності загалом. Разом з тим взаємозв'язок духовно-антропологічної парадигми у філософії та становлення освіти постмодерного суспільства є недостатньо добре дослідженою проблемою.

Мета дослідження. Визначення ролі духовності у процесі становлення постнекласичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Духовний світ особистості визначає роль суб'єктивності у розширенні її антропних границь, і це актуалізує дослідження духовності у постмодерністській

філософії, у межах однієї з центральних для неї проблематики пограничного. Слід також вказати на практичну значущість подібних досліджень для аналізу феноменів полікультурності, полілогу, загалом інаковості та духовної «іншомірності» у контексті як позитивних тенденцій становлення загальнопланетарної духовної єдності, так і негативних аспектів особистісного духовного розвитку, пов'язаних проблемами ідентичності та маргіналізації. Адже, як справедливо вказує вітчизняний дослідник Ю.М. Горошко, саме в умовах постмодерного медійно-інформаційного буттєвого середовища дуже часто «іншомірність стає предметом споживання або способом втечі від реальності, а неправильно зрозумілі духовні практики обертаються деградацією особистості» [2, с.4]. З погляду розширення постнекласичної проблематики духовності у межах філософсько-освітнього знання особливе значення при цьому має зростання значущості рефлексивної складової духовного світу особистості, оскільки саме з цим пов'язані можливості людини епохи постмодерну забезпечувати власний контроль над соціокультурними впливами буттєвого середовища (наприклад, через формування медіакультури).

Якщо в умовах класичної раціональності духовність особистості була пов'язана в основному з інтеріоризацією моральних абсолютів, то у межах постнекласичного розуміння вона сприймається як розширення границь ідентичності, діалогічно-емпатична комунікація, утвердження суб'єкт-суб'єктного ставлення до світу тощо. Для філософії освіти особливо важливо, що при цьому по суті задаються основні координати особистісного розвитку людини у вигляді розширення антропологічних границь на основі формування таких духовно-соціокультурних якостей, як відкритість, комунікабельність, креативність. Некласична модель духовності акцентує нелінійну детермінованість духовного розвитку людини тілесністю, ірраціонально-трансцендентною сферою, комунікацією, буттєвим простором та іншими чинниками, які забезпечують відкритість суб'єкта до взаємодії зі світом та сприйняття інших цінностей. Духовність найбільш продуктивно розглядається у межах концепції децентрованого суб'єкта, що представляє собою своєрідну «розщеплену особистість», яка постійно перебуває у стані становлення та зміни. У межах постнекласичного розуміння така особистість не сприймається як духовно деградована, оскільки прийняття нею своєї незакінченості визнається основною умовою креативності, розвитку нових можливостей самовдосконалення як процесу суб'єктно детермінованої зміни у власному буттєвому середовищі [1].

Разом з тим проблематика духовності у постнекласичній освіті актуалізується насамперед тим, що культурний занепад носить духовний характер, спряжений з руйнуванням духовних цінностей класичної культури у таких формах, як втрата суб'єктності та ідентичності особистості, віртуалізація світу, відсутність культурної цілісності тощо. На індивідуальному рівні спостеріга-

ється схильність до відмови людини глобалізовано-інформаційного світу від своєї особистості як цілісної суб'єктивності, що є основою духовної деградації як результату особистісного розпаду.

Існує принципова залежність між освітою та соціально-культурними умовами життя людини, і освіта у цьому сенсі є як транслятором культури, так і способом буття людини. Тому, як справедливо вказує дослідниця Л.А. Липська, криза освіти сьогодні ... «відображає фундаментальний розкол, що відбувся в культурі суспільства як наслідок розколу соціального буття людини на культурно-духовні та матеріально-продуктивні» [3, с. 136]. Подолати цю кризу можливо лише на шляху сприяння духовно-моральному становленню людини, виявивши прояви всієї її сутності. І у цьому сенсі саме постнекласична методологія виявляється найбільш продуктивною. Це і зрозуміло, адже у межах постнекласичних підходів домінує уявлення про людину як істоту передусім духовну. «Сучасна філософська антропологія, - вказує російський дослідник І.А. Маланов, - що опирається на синтез знань наук про людину, виділяє такі ідеї, що характеризують сутність людської природи: не стільки біологічна, скільки істота духовна, здатна до «чистого споглядання речей», що постійно перебуває у стані пошуку й самовдосконалення, що має постійну потребу в безустанній активності, культуростворюючій творчості, що володіє необмеженою адаптивністю до свого соціального оточення» [4, с. 52]. Розуміння людини як «духовної істоти» визначає надзвичайну актуальність проблеми духовності для постнекласичної освіти, особливо у розумінні природи справжньої духовності, тобто сприйняття світу та людини як цілісності, як органічної єдності, своєрідного діалогу трансценденції та екзистенції, що є іманентними одне одному.

Однією з основних проблем, яка розглядається в сучасних філософсько-освітніх дослідженнях духовності, полягає у необхідності суміщення традиційних, науковообґрунтованих основ розвитку людини в освітньому процесі з постнекласичними уявленнями про суб'єктивність цього процесу, поєднання формальної й екзистенціальної аргументації у визначенні найбільш доцільних і ефективних шляхів становлення особистості як духовної істоти.

При цьому найбільш інноваційні напрями філософсько-освітніх досліджень духовності у руслі утвердження її постнекласичного розуміння конституують у якості основи аналізу постмодерну освітню ситуацію, що характеризується в якості результату принципово нового погляду на людину, у межах якого мірилом її сенсотворення є духовно вмотивований вибір системи цінностей та сенсожиттєвих пріоритетів, діалогічне та полілогічне спілкування, мультикультурні освітні пріоритети тощо. Ці комплексні характеристики постнекласичної духовності розчинені в конкретній реальності постмодерної культури та постмодерного суспільства загалом. Враховуючи індетерміністські характеристики постмодерну, це робить їх достатньо вагомими як чинники впливу

на духовний світ людини, проте водночас досить складними для наукового дослідження. Духовність одночасно розуміється і як феномен особистісний, і як характеристика світу загалом, і можливості їх суміщення не є однозначними.

Невизначеності духовності як освітнього феномена додає й суттєва зміна цілепокладальних орієнтирів у постнекласичній освіті. У межах традиційного підходу цілі духовного розвитку особистості визначалися у межах певних зразків, орієнтирів для практичного на освітнього процесу, для досягнення яких розроблялися достатньо технологічно досконалі методи виховання. Однак у сучасній ситуації невизначеності усіх аспектів соціального та індивідуального буття такі зразки не тільки відсутні, але й неможливі в принципі. Відповідно система духовного виховання, яка продовжує орієнтуватися на усталені морально-ціннісні абсолюти, втрачає свою ефективність і вимагає системних змін.

При цьому традиції духовного виховання у межах постнекласичної освіти не втрачаються, оскільки постнекласична духовність опирається на традиційно-модерну освіту в тому сенсі, що, як і вона, прагне відкрити людині світ в умовах відсутності можливостей до самопізнання на певних етапах розвитку. Разом з тим у межах становлення своєї суб'єктно-орієнтованої парадигми постнекласична освіта інтерпретує духовність як складову випереджального розвитку освіти, сутність якого проявляється у настанові, яка конституює здатність людини власними зусиллями творити сенси світу, що відкривається їй у процесі самотворення [6, с.21-22].

Таким чином, постнекласичне розуміння духовності на сьогодні поєднується з традиційно-модерними підходами до процесу духовного виховання. Це визначає інтегрований характер постнекласичних освітньо-виховних настанов, які формуються на міждисциплінарній та метапарадигмальній основі і поєднують різні типи раціональності залежно від того, як виражають себе духовні феномени, як відбувається освітнє цілепокладання, якими є соціокультурні контексти становлення духовності тощо. Можна констатувати, що відбувається нелінійний, комплементарний рух філософсько-освітніх досліджень духовності у напрямі постнекласичної раціональності, однак це не привід для глобальної зміни стилів наукового оформлення освітніх змін у кунівському розумінні якраз на підставі метапарадигмальності їх вихідних теоретико-методологічних засад. Філософсько-освітній аналіз духовності здійснюється у межах пошуку розуміння освітньої реальності ХХІ століття у співвіднесеності як зі знаннями класичної раціональності, так і постулатів постнекласичної філософії та педагогіки. У результаті дослідження духовності у межах філософії освіти здійснюються на комплементарній основі з використанням як традиційних, так і постнекласичних підходів. З-поміж перших найбільше значення залишається за цивілізаційним, аксіологічним, культурологічним, індивідуально-орієнтованим підходами. Вони орієнтують

на вивчення духовності як освітнього феномена у межах конкретних характеристик і параметрів, які визначаються як соціокультурним, так і освітнім процесом. Постнекласична методологія дослідження духовних явищ визначається насамперед такими підходами, як антропологічний, синергетичний, комунікаційний, герменевтичний тощо. Однак загалом у наявних вітчизняних філософсько-освітніх наукових розвідках вказані підходи не стільки формують самостійний цілісний напрямок розвитку досліджень духовності, скільки виступають як один з аспектів наявної традиційної методології.

Загалом духовність в освіті продовжує досліджуватися у контексті класичного розуміння розвитку людини та освітнього процесу як адаптації до соціокультурних змін і відповідно ціннісно-когнітивній окресленості цього феномена. Як справедливо вказує дослідниця О.Г. Хмельова, «суть «інноваційних перетворень» становлять лише численні технології навчання й виховання, всілякі освітні програми й переформульовані на новий лад ідеї, які не міняють якісно продукту освітньої діяльності — людини» [7, с.30]. Реально в освітній сфері перехід від некласичного етапу розвитку до постнекласичного ні в теорії, ні на практиці на системному рівні не здійснюється передусім тому, що у суб'єктів освіти відсутні здатності та інтенції до формування ментального простору людини та ціннісно-значеннєвих складових її життєвого простору, тобто духовних складових становлення особистості, і саме внаслідок цього відсутній суттєвий прогрес в освітніх практиках з погляду їх узгодження з потребами постмодерного суспільства.

Постнекласичний вимір духовності приходить переважно через утвердження випереджальних, проєктивно-моделюючих функцій освіти у постмодерному суспільстві, а також у межах концепту людиновимірності освітнього процесу, який забезпечує визначеність освіти як сфери, що продукує духовну людину у цілісному зв'язку з навколишнім світом. Освіта як і у межах традиційного аналізу виступає як чинник духовного виробництва і культуротворча сфера, однак постнекласична духовність не сприймається як пряме перенесення духовних характеристик людини у межі постнекласичного освітнього процесу. Будучи формою продукування та трансляції культури, постнекласична освіта в об'єктивованому вираженні духовних цінностей ще має певні імперативи модельних орієнтацій на моральні абсолюти, проте, вже набуває чітких орієнтацій на розвиток індивідуальності людини у контексті середовища її індивідуального буття та розвитку.

Висновки. Таким чином, слід вказати на відмінності традиційного та постнекласичного розуміння духовності в контексті її сприйняття як атрибута певної освітньо-соціокультурної реальності. Феноменальність традиційного розуміння духовності в освіті, якій бракувало цілісного розуміння людини як суб'єкта самотворення, зводила освітній процес до формування спеціалістів поза будь-яким соціокультурним та екзистенцій-

но-індивідуальним контекстом. Постнекласична освіта обґрунтовує можливості духовного розвитку людини у контексті соціальних потреб, досліджувати феноменальність духовності в освіті як сукупність ймовірнісних феноменів, що детермінуються різноманітним сенсів, подій зустрічей людини та світу. На перший план у постнекла-

сичній освіті відтак виходять духовно-світоглядні її засади, насамперед духовно-ментальна картина світу як основа орієнтацій індивідуального розвитку, світоглядна основа детермінації змісту освіти на основі визначення духовності як поєднання людини та світу, особистісні виміри духовного буття тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Архипова О.В. Философско-культурные основания образования в течение жизни: постнеклассический контекст / О.В. Архипова // Непрерывное образование: XXI век. - 2013. - Т. 1. - № 1 (1). - С. 19-28.
2. Горошко Ю. М. Трансформації суб'єктивності в практиках свідомості (антропологічний підхід): автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Ю. М. Горошко ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімферополь., 2011. — 15 с.
3. Липская Л.А. Антропологическая ориентация современного образования / Л.А. Липская // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки. - 2006. - № 2 (57). - С. 136-140.
4. Маланов И.А. Методологические основания исследования современной социально-педагогической реальности / И.А. Маланов // Вестник Бурятского государственного университета. - 2013. - № 1. - С. 51-60.
5. Омельченко О.П. Духовний розвиток учнівської молоді в регіональному культурно-освітньому просторі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / О.П. Омельченко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2006. — 20 с.
6. Соловьев А.А. Постнеклассический тип рациональности и перспективы развития образования / А.А. Соловьев // Известия Волгоградского государственного технического университета. - 2009. - Т. 6. - № 9 (57). - С. 20-23.
7. Хмелева О.Г. Интеграция постнеклассической науки и педагогического образования / О.Г. Хмелева // Знание. Понимание. Умение. - 2007. - № 3. - С. 30-33.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2016

REFERENCES:

1. Arkhypova, O.V., 2013. Fylosofsko-kulturnie osnovanya obrazovanya v techenye zhyzny: postneklassycheskyi kontekst [Philosophical and cultural education foundation for life : postnonclassical context]. Nprerivnoe obrazovanye: XXI vek 1, 1 (1), 19-28 (in Russian).
2. Horoshko, Yu. M., 2011. Transformatsii subiektynosti v praktykakh svidomosti (antropolohichniy pidkhid): avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.04 [Transformations of subjectivity in the practice of consciousness (anthropological approach): Thesis dis. ... candidate. philosophy science]. Simferopol (in Ukrainian).
3. Lypskaia, L.A., 2006. Antropolohycheskaia orientatsiya sovremennoho obrazovanya [Anthropological orientation of modern education]. Vestnyk Yuzhno-Uralskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Serya: Sotsyalno-humanytarnie nauky 2 (57), 136-140 (in Russian).
4. Malanov, Y.A., 2013. Metodolohycheskiye osnovanya yssledovanya sovremennoi sotsyalno-pedahohycheskoi realnosti [Methodological bases of research of contemporary social -pedagogical reality]. Vestnyk Buriatskoho hosudarstvennoho unyversyteta 1, 51-60 (in Russian).
5. Omelchenko, O.P., 2006. Dukhovnyi rozvytok uchnivskoi molodi v rehionalnomu kulturno-osvitnomu prostori: Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07 [Spiritual development of students in regional cultural-educational space: Thesis ... candidate. ped. sciences]. Luhansk (in Ukrainian).
6. Solovev, A.A., 2009. Postneklassycheskyi typ ratsyonalnosti y perspektyvy razvytyia obrazovanya [Postnonclassical type of rationality and prospects of the development of education]. Yzvestyia Volhogradskoho hosudarstvennoho tekhnicheskoho unyversyteta 6, 9 (57), 20-23 (in Russian).
7. Khmeleva, O.H., 2007. Yntehratsiya postneklassycheskoi nauky y pedahohycheskoho obrazovanya [Integration of postnonclassical science and pedahohycal education]. Znanye. Ponymanye. Umenye 3, 30-33 (in Russian).

Середня Валентина Григорівна – здобувач

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Сverdлова, 70

Serednya Valentina G. – applicant

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education
Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006, Ukraine
E-mail: yu_h@inbox.ru

Середня Валентина Григорьевна – соискатель

Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования
Адрес: 49006, г. Днепропетровск, ул. Свердлова, 70